

7. Сокальський А. С. Библиотековедение как наука / А. С. Сокальський // Доклад на науч. конф. КГИК. — 1973. — С. 5.
8. Сокальський А. С. Все свободное время — книге / Библиотеки, в которых работал В. И. Ленин / Соц. культура. — 1969. — № 9. — С. 12.
9. Сокальський О. С. Організація бібліотечної справи / О. С. Сокальський. — Харьков: Книж. палата УРСР, 1970. — С. 230.
10. Сокальський А. С. Научно-педагогические основы изучения вопросов организации библиотечных фондов: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Алексей Степанович Сокальський; Киевський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. — Киев, 1966. — 15 с.
11. Сокальський О. С. Фахові дисципліни — основа навчання, про деякі питання викладання курсу "Організація бібл. фондів і каталогів у культурних училищах" / О. С. Сокальський // Соц. культура. — 1962. — № 7. — С. 36—37.
12. Збереження та реставрація книжкового фонду / О. С. Сокальський // Соц. культура. — 1965. — № 5. — С. 13—14.
13. Сокальський О. С. Організація бібліотечних фондів і каталогів. (На допомогу заочникам бібліотечних відділів технікумів підготовки культпросвітпрацівників) / О. С. Сокальський, В. М. Туров. — Вип. 1. — Київ, 1955. — 120 с.
14. Сокальський О. С. Організація бібліотечних фондів і каталогів. (На допомогу заочникам бібліотечних відділів технікумів підготовки культпросвітпрацівників) / О. С. Сокальський, В. М. Туров. — Вип. 2. — Київ, 1956. — 96 с.
15. Сокальський О. С. Організація бібліотечних фондів і каталогів. (На допомогу заочникам бібліотечних відділів технікумів підготовки культпросвітпрацівників) / О. С. Сокальський, В. М. Туров. — Вип. 3. — Київ, 1957. — 96 с.
16. Сокальський О. С. Організація бібліотечних фондів і каталогів. (На допомогу заочникам бібліотечних відділів технікумів підготовки культпросвітпрацівників) / О. С. Сокальський, В. М. Туров. — Вип. 4. — Київ, 1956. — 84 с.
17. Сокальський О. С. Бібліотечні фонди і каталоги / О. С. Сокальський, Є. П. Тамм, В. М. Туров. — Київ: Вища школа, 1966. — 363 с.
18. Сокальський О. С. Наочність в організації бібліотечних фондів / О. С. Сокальський // Соц. культура. — 1963. — № 2. — С. 28—30.
19. Сокальський А. С. Книга должна найти читателя / А. С. Сокальський // Соц. культура. — 1964. — № 11. — С. 3—6.
20. Сокальський О. С. Про механізацію бібліотечної роботи / Сокальський О. С. // Соц. культура. — 1959. — № 10. — С. 28—29.

В статье проанализированы основные направления научных исследований известного ученого А. Сокальского в отрасли библиотековедения и значение его наследия для развития науки.

The article analyzes the main directions of scientific researches of the famous scientist O. Sokalskiy in library science. We identified the materials of scientific results which have shown a significant role in the development of science.

Надійшла до редакції 2 серпня 2016 року

УДК 37.091.113(477)"1816/1907"(092)

*Віра Іващенко,
завідувач сектору ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського*

Життя і педагогічна діяльність М. Чалого (1816—1907)

У статті висвітлено життєвий шлях українського літературознавця М. Чалого, проаналізовано роки професійного становлення як педагога, керівника-організатора, культурно-освітнього діяча. Розкрито творчий доробок та документи про нього, що зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: український педагог, Новгород-Сіверська гімназія, Київський університет, 2-га Київська гімназія, Білоцерківська гімназія, Ніжинський ліцей князя Безбородька.

У вересні 2016 року виповнюється 200 років від дня народження українського педагога, культурно-освітнього діяча, патріота, учасника руху за створення й поширення недільних шкіл в Україні Михайла Корнійовича Чалого.

"Шкільний світ взагалі представляє багато цікавого для спостереження за людською природою у всій її первісності", — зазначав французький реаліст Е. Золя. Становлення й учителювання М. Чалого тісно пов'язано з історією вітчизняного просвітництва в період найбільших змін в організації навчальних закладів з 1828 до 1871 року, що проводилися без визначеної системи і були тимчасовими, "паліативними заходами", "у вигляді експерименту". Як зауважував педагог, "з огляду на своє минуле й підсумовуючи особисту педагогічну діяльність, мимоволі переконуєшся, що й сам навчався близько 20 років і більше 30 років навчав інших — не більш як "у вигляді експерименту" [1].

Мета статті — висвітлити життєвий і професійний шлях українського педагога, літературознавця, громадсько-культурного діяча М. Чалого, розкрити та популяризувати його творчий доробок, документи про нього, що зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Народився Михайло Корнійович Чалий 24 вересня 1816 р. у Новгород-Сіверському — одному з найдавніших міст слов'янського світу в сім'ї збіднілих міщан: "З самого раннього дитинства я полюбив природу самовідданою, несвідомою любов'ю; в ній одній знаходив я відряду, забувши всі тяготи свого існування" [1, с. 20]. Батько не скінчив і гімназії, служив дрібним урядовцем, потроху спивався, мати була селянкою. Сім'я біднішала, і лише дідусь не давав єдиному онуку занепасти себе. Саме Олексій Іванович, який був шанованою людиною у місті, прищепив хлопчику почуття національної свідомості, любові до вітчизни, став першим "вихователем" майбутнього педагога. Дідусь оповідав малому Михайлу казки, читав Печерський патерик, навчав пісень, водив рибалити до Десни. "Моя любов до України, дякуючи цьому столітньому дідусю, укорінилася в мені в самому ніжному віці. Дякуючи поетичним розповідям про давнину, я відчув себе українцем з перших проблесків пізнання" [1, с. 16].

Початкову освіту в рідному місті діти здобували здебільшого у дядка, із "залізних лап" котрого рідко хто виходив здатним для подальшого навчання. Але мати, яка

надто любила і оберігала сина, зробила все можливе, щоб Михайло оминув таку "науку". У той час відкривалися приватні школи. І саме в одній із них, вдови-капітанши Аксюті Іванівни, Михайло здобув початкову освіту.

У подальшому М. Чалий навчався в Новгород-Сіверській гімназії, яку відзначав доволі високий рівень освіти. Заклад було засновано 1806 р., а відкрито — 1808 р., при ньому функціонувало і повітове училище, в якому 22 серпня 1828 р. М. Чалий розпочав навчання в підготовчому "первейшому" класі. Після публічного іспиту 21 червня 1830 р. юнака переведено до першого класу. Окрім нових учнів, у ньому навчалися і ті, які залишалися на другий, третій і навіть на четвертий рік, тож не дивно, що серед вихованців були хлопці й 16 років, і старші. Загалом у класі навчалось 60 осіб. Педагогічний персонал складався з двох учителів, які читали по 32 уроки на тиждень, доглядача та директора. Вихованці вивчали арифметику, німецьку мову, малювання й чистописання, російську граматику, латинську мову, географію, історію та Закон Божий. Проте учні приходили в клас здебільшого не за наукою, а щоб весело провести час, намагаючись перевершити один одного у безглузких вистівках. Хворобливість, відрива до навчання, викликала зневагою шкільних товаришів, змусили Михайла просидіти три роки в одному класі. Однак невдовзі юнак все ж таки опанував себе, успішно склав іспити і на п'ятому році навчання в повітовому училищі нарешті був переведений у другий клас. Найнижчий (початковий) клас повітового училища учні називали "пеклом" — через тогочасні антигуманні методи виховання, перший — чистилищем, другий — митарствами. І лише гімназія бачилася далеким "раєм". Вступивши до неї 1833 р., Михайло швидко переконався, що це міф. У "Спогадах" [1] він описав особливості навчання, вчителів зі своїми дивацтвами та жорстким ставленням до дітей. Трапилось так, що на третьому році навчання хлопець був переведений класом нижче і мало не полишив закладу. Юнакові було 15 років, він нещодавно втратив батька. Та згодом зустрів знайомого сім'ї Чалих, який переконав Михайла, що він має самотужки дбати за себе, а єдиний шлях до добробуту — наполеглива праця і наука. Ця розмова цілком змінила світогляд М. Чалого і змусила поринути у навчання. Третій клас він закінчив з кращими результатами. До слова, серед товаришів по гімназії був "миловидний хлопчик років 12 — Костя Ушинський", відомий у майбутньому педагог [2, с. 303].

Опанувати науку здебільшого доводилося самостійно, тому Михайло читав багато книжок: "Про такий заклад як спеціальну учнівську бібліотеку в той час начальству і в голову не приходило", а "книг для читання більш-менш путніх ніде було дістати" [2, с. 308, 310].

У той "патріархальний час" панував звичай: для підтримки добрих відносин із панамі в їхні сім'ї за домовленістю інспектор з навчання відправляв найбідніших, але здібних гімназистів "домашніми вчителями" для підготовки заможних дітей до вступу в гімназію. Вважалося, що в такий спосіб адміністрація покращує матеріальний стан учнів, натомість комісія інспекторів була набагато більшою, ніж платня рекомендованих "учителів".

Пропозицію вчителювати отримав і М. Чалий, сім'я якого жила доволі скрутно. У 1836 р. він уперше виїхав із міста, де відбулося знайомство з новим середовищем. Занять з учнями упродовж місяця не було, тому молодий учитель, використовуючи вільний час, читав книжки та вивчав таке незвичне для нього панське життя. Це була перша спроба педагогічної практики, після якої юнак радо повернувся до рідної домівки. Навчаючись у п'ятому класі М. Чалий уже чітко бачив кінцеву мету — вище святилище науки: "...в університет рвалась душа моя" [2, с. 321]. Майбутнє його не

лякало: він жив власними заробітками, маючи кілька пропозицій з учителювання, почав писати вірші.

Очоловав гімназію відомий у Європі педагог-класицист, високоосвічена людина Ілля Федорович Тимковський, доктор Геттінгенського й професор Харківського університетів. Можна припустити, що саме його лекції сприяли зростанню інтересу М. Чалого до філологічних наук. Іспити в гімназії завжди проходили в присутності директора, і на одному з них, з нагоди закінчення п'ятого класу, Ілля Федорович відзначив твір і насамперед ораторську майстерність М. Чалого, визнавши їх кращими, ніж у К. Ушинського.

За роки навчання в гімназії Михайло Чалий вивчав праці Канта, Гумбольдта, Спінози та ін. У старших класах виявив поетичні нахили, пов'язані з першою закоханістю. У 1840 р. хлопець закінчив гімназію й отримав перший атестат. Золотої медалі двадцятирічний юнак не здобув, натомість одержав "чотири томи Тита Лівія, залежного у сховищі до того, що його й миші не захотіли їсти" [3, с. 186].

Після закінчення гімназії постала проблема: що робити надалі з відмінним атестатом, але без жодної протекції, знайомств і грошей? Юнак був налаштований самотужки пройти шлях до омріяної мети. Він вирушив до Києва, щоб вступати до університету. Зважаючи на скрутний матеріальний стан, прагнув навчатися за державні кошти, але не склав іспит з математики. Довелось шукати житло та роботу, щоб сплачувати за навчання. Певний час жив у професора І. Гриневича та навчав його сімох дітей. Праця домашнього вчителя не була для М. Чалого важкою, оскільки цей досвід він уже мав. Однак багато молодих сил було витрачено на боротьбу з нужденністю та втратами, то був час тяжких випробувань. Згодом звільнилося "казеннокоштане" місце, тому, пройшовши конкурс та за протекцією професора В. Домбровського, М. Чалий здобув вакантне місце. Навчання в Київському університеті збіглося з відкриттям у 1842 році нового корпусу та медичного факультету. "Для себе особисто я вважаю своє трирічне перебування в інституті найбільшою благодійністю й не перестану до самої смерті благословляти долю та добрих людей, які дали мені можливість закінчити свою освіту й бути корисним суспільству" [4, с. 507].

Михайло Корнійович закінчив Київський університет у 1844 р. й отримав призначення молодшого вчителя словесності у Вінницьку гімназію, директором якої був А. Яковлев. Колегами виявилися колишні університетські товариші: вчитель російської словесності І. Шульгин та вчитель математики Т. Пристюк (земляк М. Чалого, з яким вони разом проживали). На початку 40-х років учитель словесності не мав серйозних навчальних посібників з теорії й історії цієї науки, тому багато сил і праці було витрачено на розв'язання питань, "запропонованих начальством через обов'язкові програми з теорії та історії літератури, і російської, і світової, ніби зобов'язавши викладачів складати для своїх учнів власний підручник" [6, с. 347]. Завдячуючи лекціям професора університету М. Костиря, він відчував себе сильнішим за інших словесників. Через півроку Вінницьку гімназію перевели до Білої Церкви, а молодий учитель, дочекавшись вакантного місця в Немирівській гімназії та за підтримки М. Костиря, отримав бажану посаду. З 1845 до 1852 року працював у Немирівській гімназії, яку очолював Є. Зимовський. Це були найтяжчі роки вчителювання, він не знаходив підтримки серед колег "в нерівній боротьбі з насильством та безмежним свавіллям деспотичного управління директора" [5, с. 296]. Згодом потоваришував зі скромним учителем малювання І. Сошенком, викладачем-латиністом та естетом Л. Грудзінським, музикою-аматором чехом Новотним, під впливом яких занурився в теорію та історію мистецтва. Роботу в гімназії сумішав з репети-

торством у сім'ях поміщиків Лещинського та Гуляницького. Наприкінці 1851 р. у Михайла Корнійовича завершився обов'язковий шестирічний термін відпрацювання на посаді учителя після закінчення університету. З'явилася можливість самостійно визначити професійну долю і тому вирішив "залишити педагогічну кар'єру і відправитися в Пітер, шукати іншої діяльності" [6, с. 16], проте згодом полишив цю ідею. М. Чалий намагався перевестися в іншу гімназію, але таку можливість отримав лише в 1852 році завдяки протекції знайомого урядовця.

З серпня 1852 до 1861 року Михайло Корнійович працював у 2-й Київській гімназії спочатку викладачем-словесником, а згодом інспектором. До нього цю посаду обіймав професор університету О. Селін, який не визнавав жодних програм, а уроки проводив на кшталт лекцій — без перевірки засвоєння матеріалу. Тому учні важко адаптувалися до програми звичайного гімназичного курсу. Директор М. Ригельман наполягав, аби Михайло Корнійович познайомився з професором, щоб перейняти викладацький досвід, проте М. Чалий мав власний метод. Через рік на іспитах, де як контролюючий асистент був присутнім О. Селін, учні виявили гідні результати, тому директор гімназії дозволив педагогу повну свободу викладання. У 1852 р. згідно з повелінням Імператора старший учитель 2-ї Київської гімназії був нагороджений подарунком [7, с. 83].

Окрім прямих обов'язків у 2-й Київській гімназії, М. Чалий виконував й інші: був наглядачем загальної учнівської кімнати, в якій проживали вихованці з інших міст, майже рік виконував обов'язки інспектора. У другій половині XIX ст. бурхливо розвивалася жіноча освіта: відкривалися навчальні заклади для жінок (училища, недільні школи), запроваджувалися початкові курси. У Києві, крім інституту й училища графині Левашової, функціонували ще два приватні пансіони — Залевської та Ганф. На початку 1854/1855 навчального року М. Чалого запросили читати курс словесності в пансіоні пані Ганф, а наступного року педагог викладав у жіночому училищі Левашової.

У 1855 р. М. Чалий одружився з донькою священика Надією Пановою, яка згодом стала вчителькою Фундуклеївської жіночої гімназії. 9 серпня 1858 р. Михайла Корнійовича призначено інспектором 2-ї Київської гімназії, а в 1860—1861 рр. він виконував обов'язки директора цього навчального закладу [18, с. 223].

М. Чалий був активним учасником руху за створення недільних шкіл у Києві. Він підтримував реформи попечителя Київського навчального округу М. Пирогова, який у 1859 році відкрив першу недільну школу на Подолі. Листувався з Т. Шевченком щодо запровадження недільних шкіл і розповсюдження в них "Кобзаря" 1860 р. й "Букваря южно-руського". Разом з іншими вчителями брав участь у благодійній діяльності на користь недільних шкіл та навіть був призначений скарбничим.

Михайло Чалий ще з ранніх років захоплювався поезією Т. Шевченка. Знайомству з поетом М. Чалий завдячував товаришеві — вчителю малювання І. Сошенку, якого згодом запросив до Києва. Єдина зустріч М. Чалого з Т. Шевченком відбулася саме на квартирі художника, після чого приятелі листувалися. Після смерті поета М. Чалий був співорганізатором його похорону у Києві, де виступив з патріотичною промовою. На думку педагога, саме це негативно вплинуло на його подальшу кар'єру. Виконуючи обов'язки директора 2-ї Київської гімназії, фактично керуючи установою 11 складних місяців, його натомість було призначено директором у Білоцерківську гімназію. Сам педагог розцінив це як вигнання за "прецедент у вигляді надгробної промови над Шевченком, про що сповістили барону в прикрашеному вигляді київські охоронці" [19, с. 79].

У лютому 1862 р. Михайло Корнійович переїхав до Білої Церкви, отримавши у спадок занедбаний навчальний заклад. Він вирішив до кінця навчального року нічого не змінювати, але "готувався до боротьби зі злом, наскільки вистачить сил і уміння" [18, с. 223]. Попечитель Київського навчального округу М. Пирогов, який відвідав Білоцерківську гімназію, хотів перетворити її на штрафну (як притулок для виправлення малолітніх злочинців), оскільки заклад посідав одне з останніх місць у Київській губернії. М. Чалий мав значний вплив на учнів і зумів утримати гімназію у складні роки імператорської реакції та польського визвольного руху. З його ініціативи в гімназії було створено велику бібліотеку, в 1860-х роках було сформовано новий високопрофесійний колектив. У гімназії щовечора відбувалися зібрання, наукові дискусії, працював навчальний гурток, на засіданнях якого обговорювалися наукові та педагогічні новини. У початковий період роботи Білоцерківська гімназія була класичною: в ній викладалися дві мови — давньогрецька й латинська. Згодом її статут кілька разів змінювався. Оновлення вчительського персоналу збіглося з реорганізацією Білоцерківської гімназії в реальну. Замість класичної освіти з гуманітарними та філософськими пріоритетами гімназистам почали викладати переважно точні й природничі науки. Заклад фінансувався з бюджету Міністерства народної освіти, частина коштів надходила від плати за навчання. У 1863 році зусиллями директора, який приділяв особливу увагу дітям з українських селянських та єврейських ремісничих родин, при Білоцерківській гімназії відкрито приходське училище, яке фактично було підготовчим класом. Кращих учнів з малозабезпечених родин приймали до гімназії на державне утримання. Пам'ятаючи студентські роки, М. Чалий звертався до начальства з проханням виділити стипендію незаможним вихованцям. У 1868 році за ініціативою Михайла Корнійовича для посилення релігійно-морального виховання на третьому поверсі головного корпусу відкрито гімназійну церкву, названу на честь святих апостолів Архипа й Філімона. Головні ікони та зображення святих на іконостасі виконав учитель малювання гімназії, художник І. Сошенко. Церковне начиння подарував граф В. Браницький, Євангеліє — митрополит Філарет (Амфітеатров). Діяльність М. Чалого за 1862—1869 роки сприяла тому, що Білоцерківська гімназія увійшла до числа кращих провінційних гімназій Київського навчального округу.

З 1869 до 1875 року М. Чалий обіймав почесну посаду директора Ніжинського ліцею князя Безбородька та гімназії при ньому. Про це свідчить запис у Циркулярі по управлінню Київським навчальним округом за грудень 1869 р.: "...директор Білоцерківської гімназії Чалий затверджений на посаду директора Ліцею князя Безбородька та Ніжинської гімназії" [14, с. 325]. У другій половині 60-х рр. становище в ліцеї погіршилося: не вистачало грошей, зменшилася кількість професорів, постало питання про доцільність подальшої підготовки юристів у Ніжині. У звіті за 1867 рік міністр освіти Д. Толстой зазначав, що його зусилля щодо реорганізації Ніжинського ліцею не мають результату: "За діючим статутом ліцей має характер вищого юридичного училища, але його фінансування не дозволяє підтримувати його на рівні вищого навчального закладу" [9, с. 20]. Чимало зусиль було докладено, щоб підтримати авторитет навчального закладу й врятувати його від закриття. У січні 1870 року за особливу старанність директор Ліцею князя Безбородька та Ніжинської гімназії Михайло Чалий був нагороджений орденом св. Анни 2-го ступеня з Імператорською короною [13, с. 42]. За поданням директора у 1873 році вийшло розпорядження міністра освіти Д. Толстого щодо реорганізації правил вступу до ліцею: заборонялося приймати іспити у тих, хто не мав атестату про закінчення гімназії. Але це

завдало ще більшої шкоди ліцею: за рівних умов кращі абітурієнти прямували в університети, а ліцей почали наповнювати семінаристи, прагнучи отримати службові права за три роки замість чотирьох, докладаючи значно менше зусиль.

У звіті міністра народної освіти охарактеризовано роботу Ліцею князя Безбородька в Ніжині. Студентів на 1.01.1872 року — 180, а на 1.01.1873 — 129 (70 чол. закінчило і 16 вибуло). До ліцею входили навчально-допоміжні заклади: бібліотека, фонд якої на 1.01.1872 становив 12 328 томів і 6401 назву, а на 1.01.1873 — 12 559 томів і 6538 назв; у студентському відділі бібліотеки, що діяв з 1858 року, на 1.01.1872 налічувалося 749 томів і 400 назв, а на 1.01.1873 — 798 томів і 436 назв [8, с. 4]. Разом з новим попечителем і професорами директор ліцею М. Чалий дбав про удосконалення роботи навчального закладу. Проте планам не судилося здійснитися. У грудні 1874 року видано офіційне розпорядження про реорганізацію ліцею князя Безбородька в Ніжині в Історико-філологічний інститут князя Безбородька в 1875 р. [11, с. 1]. У січні 1875 року виїшов наказ міністра народної освіти про звільнення директора М. Чалого за власним бажанням [12, с. 34]. Рініше, у листопаді 1873, Михайло Корнійович ще встиг отримати нагороду — орден Св. Володимира 3-го ступеня.

Після виходу на пенсію, після тридцятилітньої педагогічної праці, М. Чалий оселився в Києві й поринув у літературну діяльність, завдяки якій мав змогу висловлювати українофільські погляди. Він упорядкував автобіографічні спогади і згодом опублікував у журналі "Київська старовина", активним учасником якого був з 1882 року. Тоді ж побачила світ його книга "Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії)", а через майже 130 років, у 2011, — її перше перевидання з перекладом і коментарями В. Смілянської вийшло в Києві. Ці документи посідають чинне місце у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Окрім цього видання, зредагував кілька статей і спогадів про Шевченка та Куліша, переписку одного й другого. У 1897 році надруковано статтю "Юні роки П. О. Куліша". Документи, зазначені у статті, зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Михайло Корнійович останні роки провів осторонь громадського життя та замікавлення українською старовиною не позбувся до останніх часів. Помер М. Чалий 19 лютого 1907 року в Києві, похований на Байковому кладовищі, про що свідчить запис у "Київському некрополі" Л. Проценко (1994).

Науково-літературний доробок педагога свідчить про незламну волю і працелюбність. У творах автор надавав великого значення національно-патріотичному вихованню молодого покоління, розкривав історію створення навчальних закладів, організацію шкільної освіти. Праці М. Чалого слугуватимуть цінним матеріалом для істориків шкільної освіти, педагогів, студентів та інших категорій читачів.

Список використаної літератури

1. *Воспоминания* М. К. Чалого // *Киевская старина*. — 1889. — Г. 8 т. 24 (январь). — С. 1—40.
2. *Воспоминания* М. К. Чалого // *Киевская старина*. — 1889. — Г. 8 т. 25 (май-июнь). — С. 295—331.

3. *Воспоминания* М. К. Чалого // *Киевская старина*. — 1889. — Г. 8 т. 26 (июль). — С. 149—187.
4. *Воспоминания* М. К. Чалого // *Киевская старина*. — 1889. — Г. 8 т. 27 (декабрь). — С. 495—545.
5. *Воспоминания* М. К. Чалого // *Киевская старина*. — 1894. — Г. 13 т. 45 (май). — С. 277—307.
6. *Воспоминания* М. К. Чалого // *Киевская старина*. — 1894. — Г. 13 т. 47 (октябрь). — С. 1—19; (декабрь). — С. 333—348.
7. *Высочайшие повеления за декабрь месяц 1852* // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. — 1853. — Ч. 77. — Отд. 1. — С. 35—86.
8. *Извлечение о деятельности и состоянии наших учебных заведений: Лицей князя Безбородко в Нежине* // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. — 1874. — Ч. 171 (Отд. 4). — С. 4—6.
9. *Извлечение из всеподданнейшего отчета министра народного просвещения за 1867 год* // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. — 1869. — Ч. 142 (март). — С. 1—105.
10. *Наумова Н. М. Чалий — педагог та київський друг Т. Шевченка / Надія Наумова* // *Дитячий садок*. — 2001. — № 36 (вересень). — С. 4—5.
11. *Официальные распоряжения и сведения: Высочайшие повеления* // *Циркуляр по управлению Киевским Учебным Округом*. — 1875. — № 1. — 30 с.
12. *Официальные распоряжения и сведения: Высочайшие повеления* // *Циркуляр по управлению Киевским Учебным Округом*. — 1875. — № 2. — С. 31—47.
13. *Официальные распоряжения и сведения: Награды* // *Циркуляр по управлению Киевским Учебным Округом*. — 1870. — № 2. — С. 41—44.
14. *Официальные распоряжения и сведения: Производство в чины* // *Циркуляр по управлению Киевским Учебным Округом*. — 1869. — № 12. — С. 325—329.
15. *Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа 1820—1990* / Г. В. Самойленко. — Нежин, 1993. — 172 с.
16. *Сребницкий А. М. К. Чалий* // *Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко*. — Санкт-Петербург, 1881. — С. 223—225.
17. *Чалий М. К. Життя і твори Тараса Шевченка: (звід матеріалів до його біографії) / Михайло Чалий; пер., післям. та комент. В. Л. Смілянської*. — Київ: Веселка, 2011. — 263 с.
18. *Чалий М. Белоцерковская гимназия / М. Чалий* // *Киевская старина*. — 1900. — Т. 7. — № 11. — С. 218—224.
19. *Чалий М. Вторая Киевская гимназия / М. Чалий* // *Киевская старина*. — 1900. — Т. 70. — № 7/8. — С. 66—88.
20. *Чалий М. К. Жизнь и произведения Тараса Шевченка (Свод материалов для его биографии) / Сост. М. К. Чалий*. — Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1882. — 281 с.

В статье освещен жизненный путь украинского интеллигента, литературоведа М. Чалого, проанализированы годы его профессионального становления как педагога, руководителя-организатора, культурно-просветительского деятеля. Раскрыто творческое наследие М. Чалого и документы о нём, которые хранятся в фонде ДНПБ Украины им. В. А. Сухомлинского.

The article presents the way of life of Ukrainian intellectual, literary scholar M. Chaly, analyzed years of professional formation of Ukrainian teacher, head organizer, cultural and educational activist. Reveals the creative heritage and documents about him that are available in the Fund V. O. Sukhomlinsky State Scientific Pedagogical Library of Ukraine.

Надійшла до редакції 18 липня 2016 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 238 пр. Зам. 63.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (он-лайн версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html